

Netopýr velký. Foto: Vladimír Hanzal

Zpráva o stavu evropsky významných druhů ryb, mihulí, obojživelníků, plazů a savců

Vladimír Hanzal, Lenka Jeřábková, Milan Muška, Karel Chobot

Hodnotící zprávy o stavu evropsky významných druhů a přírodních stanovišť jsou Evropské komisi podávány každých šest let, přičemž v roce 2013 byl stav z hlediska ochrany stanoven již podruhé. V seriálu článků se věnujeme jednotlivým

hodnoceným skupinám (viz OP 6/2013). Tento poslední díl seriálu shrnuje výsledky hodnocení 84 druhů obratlovců žijících na území ČR (zpráv za kontinentální i panonský region bylo odevzdáno celkem 141).

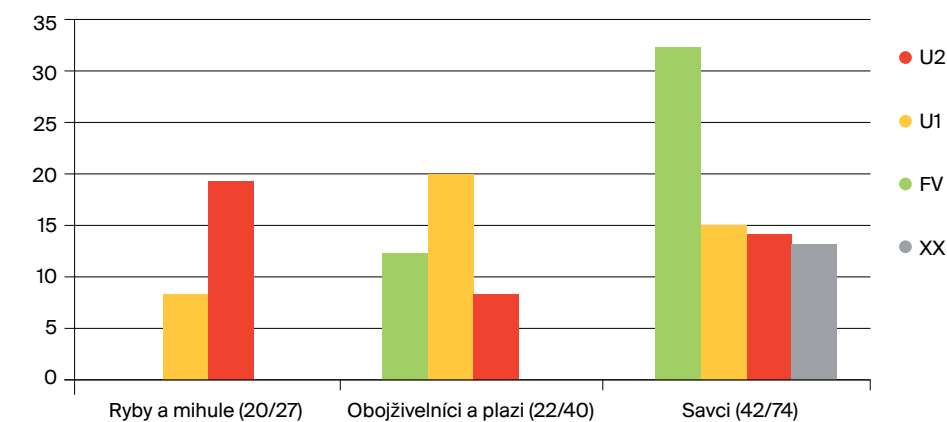
Stav z hlediska ochrany je hodnocen ve čtyřstupňové škále (příznivý ●, méně příznivý ●, nepříznivý ●, neznámý ●) na základě výsledků mapování a monitoringu AOPK ČR. V případě nově zjištěných druhů na území ČR jsou zdrojem i náhodná pozorování, proto je v celém procesu podstatná úloha znalců jednotlivých skupin.

Ryby a mihule

Skutečnost, že první skupinou jsou v tradiční klasifikaci rybovití obratlovců, velmi dobře vystihuje i jejich evoluční význam, kdy všichni ostatní čtvernožci jsou dle vývojového stromu obratlovců vlastně jen jednou skupinkou „trochu zvláštních ryb“. V přílohách směrnice o stanovištích jsou zahrnuty dva druhy mihulí a 18 druhů ryb, což reprezentuje necelou polovinu původních druhů ryb na území ČR. Sedm z těchto 20 druhů se vyskytuje v obou biogeografických oblastech, celkem bylo tedy odevzdáno 27 hodnotících zpráv (graf 1).

Hodnocení druhů je obecně horší v panonské oblasti, kde je poměr druhů hodnocených nepříznivě a méně příznivě vyšší v porovnání s oblastí kontinentální, a také změny mezi hodnocením z let 2007 a 2013 jsou zde více negativní. Důvodem může být paradoxně znovuoobjevení některých dříve vymizelých pontokaspických druhů (např. ostrucha křivočará, drsci menší a větší, ježdící dunajský a žlutý), koncem minulého a počátkem tohoto století spojené se zlepšením kvality vody v řekách v povodí Moravy. Tyto druhy byly v roce 2007 se zřejmým nadšením hodnoceny přehnaně optimisticky a až po delší době intenzivního sledování jejich výskytu se ukazují realita. Většina z nich na území ČR pravděpodobně nevytváří stále populace, ale jejich výskyt má značně difúzní charakter a v oblasti soutoku Moravy a Dyje se objevují pouze příležitostně. To naznačuje, že samotné zlepšení kvality vody není samospásné; je také třeba podniknout komplexnější kroky k revitalizaci celého povodí (či alespoň vlastních řek) a obnovení funkčního říčního kontinua. Zatím ne zcela známý vliv na tyto druhy budou mít aktuálně se šířící invazní hlaváči.

V kontinentální oblasti k výrazným změnám oproti předchozímu stavu nedošlo, jen populace mihule ukrajinské ● v Račím potoce ve Velkých Losinách se nedaří stabilizovat.

graf 1 Hodnocení druhů obratlovců po skupinách (uveden počet druhů a počet hodnocení). Nejvyšší podíl nepříznivého hodnocení je mezi rybami.

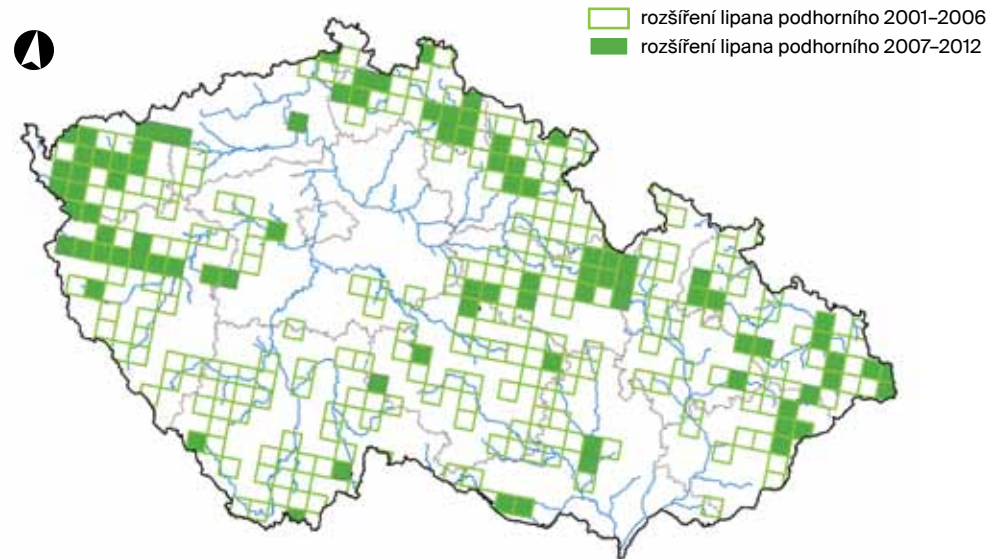

Lipán podhorní představuje druh ještě v nedávné minulosti široce rozšířený, ale v současnosti dramaticky mizející z českých řek. Foto: Milan Hladík

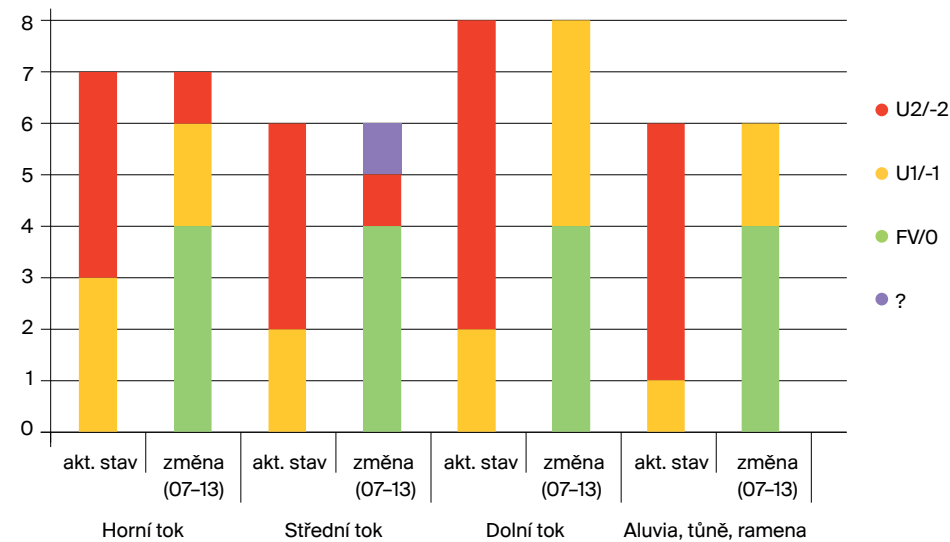
Bude proto třeba provést razantnější a rozsáhlejší úpravy potoka směřující k vytvoření stabilnějších podmínek pro vývoj minoh. Změny v hodnocení také ukázaly zhoršení stavu populace lipana podhorního ●, který postupně mizí z českých řek, zatím ovšem bez zcela zřejmého důvodu (mapa str. 22).

Zajímavější přehled o stavu druhů vzhledem k jednotlivým biotopům nám poskytne srovnání hodnocení sloučených dle jejich výskytu v jednotlivých částech říčního kontinua či dle tradičních rybích pásem a speciálních stanovišť (graf 2).

Horní úseky toku (potoky a říčky odpovídající pstruhovému a lipanovému pásmu) lze s jistotou mírou zobecnění charakterizovat výskytem vranky obecné ●, sekavčika balkánského ●, lososa obecného ●, lipana podhorního (kont. ●/pan. ●) a oběma druhy mihulí (ukrajinskou ● i potoční ●). Stav těchto druhů vykazuje nejvyšší poměr hodnocení méně příznivých k nepříznivým, tj. nejlepší hodnocení z uvedených biotopů. K setrvání v nepříznivém stavu došlo, i přes intenzivní snahu a vysazování stovek tisíc malých rybek, u lososa, když za celé hodnocené období bylo v ČR zaznamenáno okolo dvaceti navrativších se dospělců.

mapa Změna rozšíření lipana podhorního mezi lety 2001–2006 a 2007–2012.

graf 2 Výsledky hodnocení stavu mihulí a ryb a změna oproti minulému reportovacímu období dle převážně obývané části říčního kontinua (0: stejný stav; -1, -2 zhoršení o jeden či dva stupně). Druhy zahrnuté do jednotlivých částí jsou uvedeny v textu.

Pro střední úseky toků (odpovídající parmovému pásmu), slučující výsledky hodnocení pro parmu obecnou (kont. ●/pan. ●) a hrouzky Kesslerova ●, Vladykova (kont. ●/pan. ●), Bellingova ●, je výsledné hodnocení o trochu horší než u předchozího biotopu. Nejnápadnější změnou hodnocení je změna z příznivého do nepříznivého stavu u parmy v panonské oblasti. O populacích zmíněných druhů hrouzek neexistují téměř žádné informace, a tak i poznání o jejich aktuálním rozšíření, získané hlavně díky monitoringu, je nesmírně cenné.

V hodnocení druhů reprezentujících dolní tok (výše zmíněné pontokaspické druhy spolu s bolenem dravým ● a jeseterem malým ●) jsou v obou regionech hodnoceny méně příznivým stavem pouze populace bolena, ostatní druhy jsou vzhledem k charakteru jejich rozšíření hodnoceny nepříznivě.

Posledním a dle výsledků nejohroženějším typem biotopu jsou aluviální tůně a slepá ramena přirozeně meandrujících řek. Druhy typické pro tento biotop, piskoř pruhovaný ●, hořavka duhová (kont. ●/pan. ●) a komplex dru-

hů sekavců ●, jsou hodnoceny – až na výjimku hořavky z panonském regionu – pouze nepříznivým stavem. Bohužel zhoršení stavu piskoře a sekavce v panonské oblasti ukazuje, že tlak na tento typ biotopu rozhodně neklesá a revitalizace těchto území jsou více než sporadické.

Míra ohrožení vodních biotopů na základě výsledků roste po proudu toku, přičemž aluviální biotopy patří k nejohroženějším. Sladkovodní biotopy bohužel obecně představují prostředí, kde se zájmy volně žijících organismů a potažmo i ochrany přírody střetávají s mnoha dalšími zájmy (doprava, energetika, vodárenství a rybářství) a díky své přirozené kontinuitě se vlivy působící v různých částech násobí. To také znamená vysokou komplexitu jakýchkoli managementových opatření, která musí ideálně zahrnovat alespoň významnou část povodí a zapojení hlavních uživatelů toku.

Obojživelníci a plazi

Obojživelníci představují specifickou skupinu živočichů, která je svým vývojem spjata se sladkovodním i suchozemským prostředím, a to je činí vysoce zranitelnými. Na území České republiky je potvrzen výskyt 21 druhů obojživelníků, většina z nich je však dle červeného seznamu i národní legislativy v různém stupni ohrožení. V přílohách Směrnice o stanovištích je zahrnuto 16 druhů – třináct z nich se vyskytuje v obou biogeografických oblastech, což celkem představuje 29 odevzdaných hodnotících zpráv (graf 1).

Není překvapením, že nepříznivě byly hodnoceny druhy, které se v ČR vyskytují na okraji svého areálu (čolek karpatský ●, dravý ● a dunajský ● a ropucha krátkonohá ●), u kterých je tento negativní vliv ještě umocněn ztrátou vhodných biotopů způsobenou rozsáhlými změnami v krajině, chemizací zemědělství a lesnictví, nešetrným rybářským hospodařením, zasypáváním jezírek v lomech, hlinících a pískovnách komunálním odpadem, nevhodnou rekultivací a absencí managementových zásahů. Lidmi způsobené ztráty biotopů jsou i hlavní příčinou zhoršení stavu celorepublikově rozšířeného čolka velkého ● v obou oblastech a kuňky ohnivě ● v kontinentální oblasti.

Výjimkou nebyly ani druhy, u kterých došlo ke zlepšení stavu. Rosnička zelená ● odolává

Ropucha zelená je druhem vázaným na stepní ekosystémy. Potřebuje otevřenou krajinu s obnaženým půdním povrchem, v níž se vyskytují mělká a nezarostlá vodní tělesa. Ideální podmínky nachází v zemědělské krajině v teplejších oblastech. Foto: Jan Procházka

všem výše jmenovaným negativním vlivům a v některých oblastech se dokonce šíří. Stejně zlepšení stavu naznačuje hodnocení ropuchy zelené (kont. ●/ pan. ●), které je ale spíše metodické než faktické. Současné oteplování zřejmě svědčí teplomilnému skokanu štíhlému ●. Ten je jedním z mála druhů, který se pozvolna šíří do nových oblastí, kde jeho populace místy dosahují poměrně vysokých hodnot. Podobně je tomu zřejmě i u obtížně odlišitelných druhů jako skokan krátkonohý ●, zelený ● a skřehotavý ● – zde však může jít pouze o zlepšení znalostí rozšíření díky intenzivnímu mapování.

Na závěr zůstávají druhy (kuňka žlutobřichá ●, blatnice skvrnitá ●, skokan hnědý ● a ostronosy ●), jejichž stav je dlouhodobě méně příznivý a po zkušenostech s ostatními druhy jejich vyhlídky také příliš optimistické.

Nejen u obojživelníků, ale i u plazů došlo v posledních desetiletích k ovlivnění jejich stavu především ztrátou vhodných biotopů způsobenou např. zalesňováním, zrušením potravní nabídky, chemizací a změnami charakteru krajiny. Výsledkem těchto vlivů je,

stejně jako u obojživelníků, zařazení většiny z 12 u nás se přirozeně vyskytujících druhů plazů do jednotlivých kategorií dle červeného seznamu i národní legislativy. Polovina z nich je evropsky významná a většina – 5 druhů – se vyskytuje v obou biogeografických oblastech. O těchto druzích bylo podáno 11 zpráv. (graf 1).

Nejlépe byla hodnocena ještěrka zední ●, která se v České republice aktuálně vyskytuje pouze na dvou lokalitách, ale její populace je dlouhodobě stabilní a biotop není ohrožen. Během hodnoceného období byla dokonce objevena

Užovku hladkou negativně ovlivňují nevhodné úpravy biotopů, změny v hospodaření na lokalitě a často přímé zabíjení v domnění, že se jedná o zmiji obecnou. Foto: Antonín Krása

Sysel obecný se dnes vyskytuje převážně na udržovaných travnatých plochách jako jsou letiště, golfová hřiště, tábořiště, apod. Foto: Jan Procházka

nová perspektivní lokalita výskytu, ač jde zřejmě o introdukci.

Hůře jsou na tom druhy, na které sice významně působí negativní vlivy, ale které jsou i přesto ještě schopné udržet své populace stabilní. Mezi ně patří ještěrka zelená ●, která je především ovlivňována ztrátou vhodného biotopu. Podobně je na tom užovka hladká ●, jež je navíc ohrožována zabitím při záměně se zmijí obecnou. Sem také patří užovka podplamatá ●, která je ohrožena dopravou při přesunech mezi stanovištěm a zimovištěm a změnami na březích toků, regulací řek a úbytkem drobných ryb.

K metodickému zlepšení stavu došlo u ještěrky obecné (kont. ●, pan. ●), která je sice negativně ovlivněna sukcesí, absencí managementu, novou výstavbou a úpravou komunikací, ale její stav byl v minulém termínu hodnocen příliš přísně. U užovky stromové ● se podařilo stabilizovat všechny tři u nás se vyskytující populace díky záchrannému programu a realizovaným managementovým zásahům, např. v podobě stavby líhnišť a čištění zídek.

Změna v hodnocení většiny druhů obojživelníků a plazů je způsobena především nárůstem znalostí díky historicky nejpodrobnějšímu celoplošnému mapování, které od roku 2008 organizuje AOPK ČR. Bylo objeveno množství doposud neznámých, často velmi kvalitních lokalit a naopak bylo potvrzeno vymizení druhů z některých oblastí.

Savci

V současné době je v přílohách Směrnice o stanovištích zařazeno 42 druhů savců žijících na našem území – 27 letounů, 6 hlodavců a 9 šelem (graf 1).

Oproti roku 2007 bylo nově hodnoceno dalších 5 druhů, vesměs s nově doloženým výskytem. V témže srovnání je nápadný nárůst počtu druhů v příznivém stavu, a to o šest v obou biogeografických oblastech (např. vrápenec malý ●, netopýr velký ●, netopýr britvý ●). Jedná se o dlouhodobý trend, který je zcela jistě podpořen aktivní ochranou druhů a lokalit jejich výskytu. Zároveň u řady druhů došlo díky monitoringu k určení původně neznámého stavu (např. tchoř stepní ●, netopýr nejmenší ●, netopýr stromový ●). Celkový počet druhů hodnoce-

Vrápenec malý je druhem jehož početnost oproti minulému hodnocenímu období výrazně narostla. Foto: Vladimír Hanzal

ných ve stavu neznámém však zůstal srovnatelný, což způsobily druhy, jejichž výskyt byl na území ČR v letech 2007–2013 potvrzen nově (např. létavec stěhovavý ●, netopýr jižní ●).

Vezmeme-li hodnotící zprávy po jednotlivých řádech, nejlépe situace opticky vypadá u hlodavců. Stejně jako v roce 2007 je plná polovina druhů (bobr evropský ●, křeček polní ●, plšík liskový ●) hodnocena ve stavu příznivém. Plich lesní ● a myšivka horská ● jsou, také opakovaně, hodnoceny ve stavu neznámém. U těchto druhů je vzhledem k obtížné a náročné metodice sledování především problém se stanovením jejich aktuální reálné početnosti. Jako jediný z hlodavců je dlouhodobě ve stavu nepříznivém hodnocen sysel obecný ●, jehož areál rozšíření dosahuje na našem území severozápadní hranice a má silně ostrůvkovitý charakter. Přestože se jeví početnost druhu na území ČR za poslední hodnotící období jako stabilizovaná (každoročně pravidelně přes 3 000 jedinců), jsou jednotlivé kolonie právě díky izolovanosti trvale existenčně ohroženy (mj. vlivem klimatických či antropických faktorů).

Ze šelem jsou ve stavu příznivém (opět stejně jako v roce 2007) hodnoceny vydra říční ●, kuna lesní ● a tchoř tmavý ●. Ve stavu neznámém jsou hodnoceny 2 druhy: kočka divoká ●, u které se velmi pravděpodobně podařilo po dlouhé době prokázat její výskyt na území ČR (Šumava, Beskydy) a šakal obecný ●, který se stal novým druhem naší fauny zatím jen s řídkými a nepravidelnými doklady o výskytu. Stejně jako v předchozím období jsou bohužel nepříznivě hodnoceny naše velké šelmy (medvěd hnědý ●, vlk obecný ●, rys ostrovid ●) a tchoř stepní ●, což je historickým důsledkem nejen zkulturnění a fragmentace krajiny, ale i přetrvávajícího pronásledování.

V případě letounů došlo ke zlepšení stavu u 5 druhů: netopýra britvého ●, velkého ●, parkového ●, ušatého ● a vrápence malého ●. Na základě výsledků dlouhodobého monitoringu netopýřích populací sahajícího až do 70. let minulého století lze konstatovat, že se jedná o skutečné zlepšení stavu podpořené aktivní ochranou lokalit výskytu – zimovišť, letních kolonií i migračních úkrytů. Dále je zřejmé upřesnění neznámého statutu některých druhů: netopýra

velkouchého ●, stromového ● a nejmenšího ●. Tato skutečnost je pak produktem intenzivně prováděného monitoringu letounů v posledním hodnotícím období. Kvalitně prováděný monitoring však současně naznačil zhoršení stavu u netopýra východního ● a pobřežního ●, kteří nebyli na našem území již delší dobu pozorováni, resp. se vyskytují řídkěji než v minulosti.

Souhrn

Hodnocení obratlovců je možné shrnout takto: ze 141 hodnocení 84 druhů je 44 ve stavu příznivém, 43 méně příznivém, 41 nepříznivém a 13 neznámém. Nejhůře jsou mezi obratlovci hodnoceny ryby (graf 1). Výsledky hodnotících zpráv ryb dokládají celoevropský stav, kdy sladkovodní ryby jsou dle kritérií IUCN po měkkých druhou nejohroženější skupinou v Evropě vůbec. Situace v ČR je možná ještě smutnější, protože do kategorie ohrožených druhů patří zhruba polovina všech druhů vyskytujících se v ČR, zatímco evropský průměr je okolo 39%.

Zajímavé je především srovnání výsledků hodnocení z let 2007 a 2013. Druhy, jejichž stav se zhoršil, najdeme opět mezi rybami. To má zřejmě dvě příčiny: první jsou prohloubené znalosti o pontokaspických druzích, které dnes na soutoku Moravy a Dyje nevytváří prosperující populace. Druhou příčinou je reálné zhoršení stavu jak dříve hojnějších druhů (lipan, piskoř, sekavec), tak i druhů vyskytujících se lokálně (mihule ukrajinská, sekavčík horský), způsobené pravděpodobně neustávajícím tlakem na jejich stanoviště i absencí jakéhokoli managementu. U obojživelníků a plazů došlo ke zhoršení stavu u 2 druhů (kuňka ohnivá, čolek velký) především v důsledku lidmi podmíněných ztrát vhodných biotopů. Zlepšení nastalo u 9 druhů z 24, ale ve většině případů není skutečné, nýbrž je způsobeno lepšími znalostmi. U savců se sice stav zhoršil u 2 druhů, ale hned u pěti druhů se zlepšil a u 6 byl upřesněn. Jak již bylo uvedeno, v případě savců je tato skutečnost způsobená nejen kvalitnějšími informacemi o rozšíření a početnosti druhů získanými v rámci prováděného monitoringu, ale i skutečným zlepšením stavu, podpořeným aktivní ochranou a managementem lokalit jejich výskytu.

Autoři pracují v AOPK ČR, odbor monitoringu biodiverzity